

- тематический сборник. – Владивосток, 1986. – Вып. 13 – С. 103–112.
6. Зиндер Л. Р. О лингвистической вероятности / Л. Р. Зиндер // Вопросы языкознания. – 1958. – № 8. – С. 25–31.
 7. Ивлева И. Ю. Отражение словообразовательных связей слов в системе лексики английского языка / И. Ю. Ивлева // Проблемы соотношения словообразования с другими языковыми уровнями в германских языках : – Смоленск, 1985. – С. 174–180.
 8. Король Т. В. Валентность как лингвистическое понятие / Т. В. Король – Рига : Латв. гос. ун-т им. Петра Стучки, 1972. – 28 с.
 9. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 81–155.
 10. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1976. – 245 с.
 11. Мурясов Р. З. Грамматика производного слова / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1987. – № 5. – С. 18–29.
 12. Панкратова С. М. Валентность единиц лексико-фразеологического уровня (на материале немецкого языка) / С. М. Панкратова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 160 с.
 13. Поликарпов А. А., Курлов В. Я. Стилистика, семантика, грамматика: опыт анализа системных связей (по данным толкового словаря) / А. А. Поликарпов, В. Я. Курлов // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1. – С. 62–75.
 14. Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ / Мария Дмитриевна Степанова. – М. : Наука, 1973. – 110 с.
 15. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.
 16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.
 17. Тихомирова Г. В. Ограничения сочетаемости словообразовательных морфем в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Г. В. Тихомирова. – Л., 1973. – 18 с.

Давидова Т. В.

Київський національний лінгвістичний університет

АНТИКОНЦЕПТ ЯК ОДНЕ З БАЗОВИХ ПОНЯТЬ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Сучасна когнітивна лінгвістика, досліджуючи мовно-мисленнєві процеси людського пізнання, намагається осягнути принципи існування людини у соціумі та визначити роль мови в її взаємодії зі світом. Людська мова нерозривно пов'язана зі свідомістю, контейнерами інформації у якій є концепти. У зв'язку з цим базовими поняттями зазначеної лінгвістичної парадигми залишаються концепт/антиконцепт.

Аналізуючи останні дослідження та публікації, можна з упевністю констатувати той факт, що впродовж останніх десятиріч когнітивна лінгвістика набуває найбільших обертів і досягає плідних результатів у вивченні різних концептів як одиниць репрезентації людських знань. Окремі концепти розглядались у працях О. В. Багацької, Н. А. Бігунової, Т. В. Луньової та ін. Різноаспектно досліджено лексико-семантичні поля, глибину, об'єм та структуру концептів “добро” [Н. В. Іваненко], “рівновага” [О. В. Багацька], “неправда” [О. І. Морозова], “час” [Н. А. Бігунова], “гармонія” [Т. В. Луньова] тощо.

Вичерпуючи можливості дослідження одиничних, розрізнених концептів, лінгвістика постає перед проблемою пошуку нових шляхів у вивченні способів когніції як мисленнєвого процесу, опосередкованого мовою, а також засобів репрезентації і акумуляції знань про навколишній світ, що об'єктивуються у людській свідомості саме

завдяки концептам. Наразі виникає потреба у систематизації отриманих знань щодо концептів, їх структуризації, типологізації чим визначається актуальність цієї наукової розвідки.

Одним зі способів систематизації знань щодо окремих концептів є дослідження наявних у них антиподів – а н т и к о н ц е п т і в.

Метою статті є визначення місця антиконцептів у сучасній когнітивній лінгвістиці.

Завдання:

- 1) розглянути поняття “концепт” та “антиконцепт” у різних лінгвістичних школах;
- 2) визначити природу антиконцепта як лінгвістичного явища, спираючись на загальнонаукову методологію.

Підсумовуючи наукові доробки у галузі не лише когнітології, а й суміжних з нею дисциплін (логіки, психолінгвістики та ін.), можна сказати про те, що концепти вивчались у різних аспектах: логіко-філософському, психологічному та власне лінгвістичному, але питання про їх визначення залишається однією з актуальних проблем сьогодення.

У філософії та логіці відповідником лінгвістичної таксономії “концепт” є термін “поняття”, під яким розуміють форму мислення, що відтворює предмети і явища в їх істотних ознаках [2, 25]. У формальній логіці розрізняють об’єм та зміст понять, серед яких виокремлюють предметні і абстрактні. (На цьому ж принципі базується лінгвістичне знання про обсяг концептів і їх периферійні зони.)

Психологічний підхід передбачає визначення концепту як *мисленнєвого / психологічного образу об’єкта* [15, 80].

У лінгвістиці існує декілька визначень концепта, що призводить до полеміки у лінгвістичних школах, хоч загалом твердження про *концепт* як вербальну, ментальну ідеальну сутність можна вважати конвенційним. Наведемо деякі з найпоширеніших трактувань концепта видатними лінгвістами:

1) концепт – *глобальна мисленнєва одиниця*, що є квантом структурованого знання (З. Д. Попова, І. О. Стернін [10, 4]);

2) концепт – *дискретна одиниця*, що зберігається в національній пам’яті носіїв мови у вигляді вербального субстрату (О. П. Бабушкін [1, 27]);

3) концепт – *ментальна сутність*, що має ім’я в мові і віддзеркалює культурно-національне уявлення людини про світ; це концентрат культури та досвіду народу (за В. А. Масловою [6, 4]);

4) концепт як основна лінгвокультурологічна одиниця – це *багатовимірне змістовне утворення з його ціннісною, образною та понятійною сторонами* (В. І. Карасик [4, 129]);

5) концепт – *двоїста ментальна сутність*, що має мовленнєвий бік (реальність, віддзеркалена у свідомості через мову) та розумовий бік (образ, у якому втілюються культурно-зумовлені уявлення про світ) (за О. М. Кагановською [3, 7]);

6) концепт – це *одиниця ментальної інформації*; серед концептів (за словами О. С. Кубрякової) слід розрізняти 1) такі, що можуть передувати мові та вже отримали матеріальну форму їх об’єктивації, та 2) ті, що виникають у мозку людини або завдяки узагальненням лексичних значень, або внаслідок комбінаторики значень у нових знаках і категоріях [5, 36-37];

7) концепт – це *різносубстратна одиниця свідомості*, що включає уявлення, образи, гештальти, поняття (О. О. Селіванова [12, 111]).

Визначаючи концепт як такий, більшість науковців спираються на теорію прототипів, погоджуючись із тим, що концепт має ядро значення, на яке упродовж віків нашаровується культурно-національний досвід мовців, формуючи його об'єм і периферію [6, 35; 1, 16].

Унаслідок типологізації концептів серед них виокремлюють *загальнолюдські*, характерні всім суб'єктам мовлення незалежно від статі, віку, національно-культурних факторів; *національні*, властиві носіям певної етнічної культури; *індивідуальні* або *індивідуально-авторські*, що властиві світогляду певного мовця/автора [6, 50-53] та ін.

Узагальнюючи вищесказане, пропонуємо таке робоче визначення концепта: *концепт* – це ідеальна ментальна сутність, “резервуар” кодованої інформації про навколишній світ у свідомості людини, конструктивний елемент у системі людських знань, тісно пов'язаний з національно-культурним досвідом.

Це поняття буде покладено в основу визначення антиконцепта.

Термін “антиконцепт” з'явився у лінгвістиці нещодавно. Його більш-менш широкою вживаністю завдячують виходу у світ праць російського науковця Ю. С. Степанова [13], [14], котрий розглядає антиконцепт, з одного боку, в системі цивілізації, з іншого, в аспекті логічного аналізу мови.

Аналізуючи внутрішню форму цього терміна, можна побачити, що у самій його номінації віддзеркалюється логічна категорія контрарності, що зумовлює науковий підхід до вивчення антиконцептів. У лінгвістичній науці були певні спроби узагальнити, систематизувати протилежні, на перший погляд концепти, як, наприклад, “життя і смерть” [О. О. Близиук], “радість і горе” [В. І. Дудка], хоча наведені антонімічні пари зазначеними дослідниками антиконцептами не називались.

Для визначення антиконцепта як лінгвістичного явища слід, по-перше, з'ясувати загальнонаукові методологічні основи для виділення протилежності як такої та, по-друге, проаналізувати наукові здобутки когнітивної лінгвістики щодо основних концептологічних проблем.

Методологічною основою визначення антиконцепта є філософія, зокрема один із основних законів діалектики про єдність та боротьбу протилежностей, сформульований ще Г. Гегелем. Контрастивність відносять до основних постулатів філософії, позаяк способу людського мислення характерна властивість членувати об'єктивний світ на раціональне та ірраціональне, матеріальне та духовне тощо; філософське осмислення світу передбачає наявність наукового та буденного світогляду, отже, двоїсте сприйняття світу закладене у самій його природі.

З іншого боку, філософії як формі світогляду передувала міфологічна свідомість з властивим їй *синкретизмом*, коли певне “роздвоєння” світу сприймалось як цілісність. Хоч протилежності існували завжди, “у міфі неможливо було відокремити натуральне від символічного, реальне від фантастичного, наявне від бажаного, духовне від природного, людське від нелюдського, зло від добра та ін.”, що, як уважає В. Л. Петрушенко, не властиво для інших форм свідомості [9, 27]. З такою думкою можна посперечатися, адже, наприклад, основна ідея платонівської філософії “ейдос” про неподільну сутність речей пронизує безліч сфер сьогодення. Частково така інтегративність спостерігається і у сучасній лінгвістиці, коли протилежності розглядаються як конституенти цілого (див. далі).

Ідеї про протилежність зустрічаємо у античних філософів: 1) у *Геракліта Ефеського*, автора афоризму “все тече, все змінюється”, який намагався визначити напрям світового кругообігу від протилежного до протилежного, і його “логосі” як мірі

поєднання протилежностей у світі [9, 68]; 2) в апоріях (суперечностях) *Зенона* про неможливість руху; 3) у думках *Емпедокла*, *Анаксагора*, *Демокріта* про мінливість буття як заперечення його незмінності [11, 62]; 4) у антиноміях *Е. Канта* [11, 575]; 6) у ідеях *Г. Гегеля* та законах діалектики [11, 578].

Уявлення античних філософів у модифікованому вигляді залишились актуальними і для сучасності. Пізнаючи світ, у повсякденному житті людина стикається з безліччю протилежностей, що об'єктивуються у її свідомості системою концептів та антиконцептів. Проблема протилежності, будучи пов'язаною, з одного боку, з гносеологією, з іншого, – з мовою, зацікавила також лінгвістів-когнітологів.

Людське пізнання, ввібравши в себе двоїсту природу діалектики, завжди опосередковане мовою, адже людина, відбиваючи навколишній світ, мислить поняттями і зберігає отриману інформацію і загалом знання у своїй свідомості. Як стверджує *В. І. Карасик*, серцевину мовного відбиття світу складають логічні категорії [4, 118], і саме поняття як “логічно конструйований концепт без образності” [10, 18] складає основу пізнання. Якщо мова – один зі способів когніції, то способом категоризації і узагальнення того, що пізнається, стають концепти та антиконцепти, що з позицій когнітивної лінгвістики не лише конденсують у собі знання про денотат та сигніфікат (чим і відрізняються від понять), а й акумулюють, як уже зазначалося, культурно-національний досвід мовців.

Як було згадано, термін “антиконцепт” є досить новим явищем у лінгвістиці, сучасна наука вже має певні уявлення про цей феномен. Згідно з висновками *О. С. Кубрякової*, *В. Ф. Новодранової*, *Ю. С. Степанова*, антиконцепт можна розглядати або як *тип концепта* [8, 151], або як *заперечення деякого концепта*, що потім утверджується як самостійне явище певної культури [14, 23].

У концепції *Л. О. Новікова* не відкидається можливість розглядати протилежності як комплементарні явища [7, 37], що є трансформацією поглядів *Е. Канта*, який уважав, що протилежності з'являються унаслідок осмислення чогось як єдиного цілого.

Таким чином, розуміння антиконцепта можна звести до трьох позицій, коли його визначають як: а) тип чи різновид концепта; б) відокремлене від концепта явище; в) комплементарна складова якогось цілого.

На наш погляд, *антиконцепт* – це мисленнєвий образ, що утворюється як результат свідомого, напівсвідомого та несвідомого зіставлення людиною об'єктивованих у її мозку протилежних/контрастних предметів і явищ навколишнього світу.

Спираючись на загальнонаукові засади, не можна заперечувати той факт, що принциповою ознакою існування антиконцептів є наявність певної протилежності, що є основою їх лінгвальної природи.

Відбиваючи у своїй свідомості предмети і явища навколишнього світу, людина напівсвідомо вичленовує в них або спільні, або відмінні риси, групуючи їх за ступенем подібності/схожості чи відмінності, і вдається до таких мисленнєвих операцій, як зіставлення чи порівняння. Але будь-яке порівняння, як відомо, є відносним, тому що кожен індивід накладає на сприйняття свій суб'єктивний досвід, а отже, для визначення об'єктивності має існувати певна теоретична основа. У нашому випадку нею є протиставлення, що базується на логічній протилежності як філософській категорії.

Контрастивне сприйняття світу притаманне будь-якому суб'єкту мовлення. У повсякденній перцепції явищ об'єктивного світу людина має справу з досить суттєвою кількістю протилежностей, які можна згрупувати тематично:

1) координаційна протилежність, що вербалізується у мові такими лексемами: *схід – захід, зима – літо, небо – земля, лівий – правий, +20°C / –20°C* і т.п. з її різновидом хронологічною протилежністю, що вербалізує суто хронотопічні відношення, наприклад: *античність – сучасність, або 333р. до н.е. / 333р. н.е.* тощо;

2) біологічна протилежність: зародження – вимирання, молодість – старість; та її різновид – анатомічна: чоловік – жінка, дівчинка – хлопчик і т.д.;

3) релігійно-міфологічна: *бог – демон, ад – рай, душа – тіло* та ін.;

4) емоційно-почуттєва: *горе – радість, любов – ненависть* та подібні;

5) протилежності соціально-побутової сфери: *багач – бідняк, халупа – палац, принц – жебрак*. І цей список може бути продовженим.

Отже, якщо на мовному рівні всі зазначені типи протилежностей представлені антонімами (в основі яких також логічна протилежність), то на рівні свідомості їм відповідають антиконцепти, що, власне, і є одним з основних об'єктів дослідження когнітивної лінгвістики.

Лінгвальній природі антиконцепта притаманна передусім логічна протилежність, але деяким парам концептів властива і нелогічна протилежність. Логічна протилежність покладена в основу *стереотипних* антиконцептів, тоді як інші можуть утворюватись і внаслідок нетрадиційних, неконвенційних протиставлень, – і такі ми пропонуємо називати *оказіональними*. Крім того, антиконцептам, як і мовним знакам, властива асиметричність. За висновками В. Ф. Новодранової, словотворчі типи антиконцептів бувають асиметричні не лише за обсягом значень, а й через таке явище, як лакунарність, тобто відсутність імені у лексичному складі мови, наприклад: *рос. “бес-сонница”, “беззубый”* [8, 151]. У наведених парах антиконцепти не мають антонімічних відповідників.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можна сказати, що, антиконцепт – важливий елемент людської когніції. У процесі мислення людина оперує концептами та антиконцептами. Комбінуючись, трансформуючись, розширюючись за умов набуття досвіду мовцем, вони не лише утворюють концептосфери людської свідомості, а й формують менталітет, беручи участь у найважливішому процесі становлення особистості – пізнанні. Завдяки процесу антиконцептуалізації реалізується здатність людського мислення до контрастивного пізнання світу.

Щодо перспектив подальших наукових пошуків у галузі когнітивної лінгвістики, недослідженими залишаються структура антиконцепта та способи його вербалізації у мові.

Л і т е р а т у р а :

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Бабушкин А. П. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. университета, 1996. – 104 с.
2. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник [для студ. юридичних спец.] / Жеребкін В. Є. – 9-те вид., стер. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2006. – 255 с.
3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики ХХ сторіччя): монографія / Кагановська О. М. – К. : ВЦ КНЛУ, 2002. – 292 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Кубрякова Е. С. – М. : РАН – Ин-т языкознания, 1997. – 327 с.
6. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / Маслова В. А. – 3-изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 296 с.
7. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Новиков Л. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 300 с.

8. Новодранова В. Ф. Концепты и антиконцепты и их репрезентация языковыми средствами (на материале медицинской терминологии) / В. Ф. Новодранова // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. трудов / РАН – Ин-т языкознания, М.-Калуга : Эйдос, 2007. – С. 148–154.
9. Петрушенко В. Л. Філософія: підручник / Петрушенко В. Л. – 4-те вид., виправл. і доповн. – Львів : “Магнолія плюс”, видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 506 с.
10. Попова З. Д. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. университета, 1999. – 30 с.
11. Причепій Є. М. Філософія: підручник / Причепій Є. М., Черній А. М., Черкаль Л. А. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с. (Альма-матер).
12. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Селиванова Е. А. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
13. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Степанов Ю. С. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
14. Степанов Ю. С. “Понятие”, “Концепт”, “Антиконцепт”. Векторные явления в семантике / Ю. С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. трудов / РАН – Ин-т языкознания, М.-Калуга : Эйдос, 2007. – С. 19-26.
15. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг – М. : Университетская книга, – 1996. – 718 с.

Іваницька Н. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

КОРЕЛЯЦІЯ ДІЄСЛІВНОГО ВИРАЖЕННЯ МІКРОКАТЕГОРІЇ “ПРОЦЕСУАЛЬНІСТЬ-ЯКІСНИЙ СТАН” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Однією з визначальних рис сучасного лінгвістичного простору є активізація зіставного вивчення споріднених і неспоріднених мов. Важко назвати пріоритети, що слугували об’єктивними чинниками цього процесу, якщо мати на увазі взаємодію теорії й практики. Не торкаючись проблем міжмовної взаємодії, зокрема на рівні мовлення, зупинимось лише на осмисленні власне теоретичних питань, пов’язаних із встановленням ознак корельованості / некорельованості дієслівного вираження мікрокатегорії “процесуальний вияв якості” як складника більшої за ступенем абстрагування підкатегорії “процесуальність-стан” узагальненої дієслівної категорії “процесуальність” [3; 4; 5].

Як засвідчує аналіз сучасних зіставних досліджень (Г. Вежбицька, В. Г. Гак, І. О. Голубовська, Ю. О. Жлуктенко, В. Д. Каліущенко, І. В. Корунець, М. П. Кочерган, А. Е. Левицький, В. М. Манакін, С. О. Швачко та ін.), коло інтересів контрастивістики охоплює різноманітні явища зіставлюваних мов, вивчення яких здійснюють у семасіологічному, ономазіологічному, функціональному та інших аспектах.

З-поміж об’єктів міжмовного зіставлення одне із провідних місць відводять дієслову, наголошуючи на центральності цієї частини мови як у славістиці, так і в германістиці (Ю. Д. Апресян, Ш. Р. Басиров, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, М. П. Кочерган, Г. Г. Сильницький, Н. Ю. Шведова, M. Bierwisch, D. Crystal, R. Jackendoff, R. Jandor, H. Hiddowson, Ch. Hockett, E. Lehrer, B. Levin, E. Nida, S. Soames, R. Stockwell, St. Ullman та ін.).

Попри значні здобутки у витлумаченні лінгвальної природи дієслова, у науковому доробку компаративістів ще не знайшли системного вивчення парадигматичні (лексико-семантичні) та синтагматичні (формально-синтаксичні) параметри цього лексико-граматичного класу в неспоріднених мовах, які можуть слугувати основою для